BODHIVRUKSHA JOURNAL OF DIVERSE DISCIPLINE (BJDD)

An Open-Access, Peer-Reviewed, Multidisciplinary Scholarly Journal | Bi-Monthly | Multilingual | Academic Research

Vol 2, Issue 6 (November-December 2026) (Special Issue 2) | ISSN: 3139-1486 (Online) | ISSN: 3139-9819 (Print)

संक्रमणाच्या काळातील भारतीय अर्थव्यवस्था : आर्थिक वृद्धी, नवोन्मेष, समावेशकता आणि शाश्वत विकास

प्रा.डॉ.वैशाली भास्कर वंजारी.

अर्थशास्त्र, बॅरि.आर.डी.आय.के.अँड के.डी.महाविद्यालय बडनेरा अमरावती

ई-मेल: vaishalifoods2016@gmail.com

सारांश (Abstract)

भारतीय अर्थव्यवस्था ही जगातील महत्त्वाच्या आणि वेगाने बदलणाऱ्या अर्थव्यवस्थांपैकी एक आहे. उदारीकरण, जागतिकीकरण आणि तंत्रज्ञानातील प्रगतीनंतर भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या रचनेत मोठे परिवर्तन झाले आहे. पारंपरिक कृषिप्रधान अर्थव्यवस्थेकडून सेवा, उद्योग, डिजिटल तंत्रज्ञान, नवोन्मेष आणि ज्ञानाधारित अर्थव्यवस्थेकडे भारताची वाटचाल होत आहे. या परिवर्तनामध्ये आर्थिक वृद्धीबरोबरच रोजगारनिर्मिती, गरिबी निर्मूलन, सामाजिक समता, महिला सक्षमीकरण, ग्रामीण विकास आणि पर्यावरणीय संरक्षण यांना महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

अलीकडील काळात भारताच्या आर्थिक वृद्धीला सेवा क्षेत्र, उत्पादन क्षेत्र, पायाभूत सुविधा, डिजिटल अर्थव्यवस्था आणि देशांतर्गत मागणी यांचा आधार मिळाला आहे. जागतिक बँकेच्या एप्रिल 2026 च्या India Development Update नुसार FY2025-26 मध्ये भारताची आर्थिक वृद्धी 7.6 टक्के राहिली असून, FY2026-27 मध्ये ती 6.6 टक्के राहण्याचा अंदाज व्यक्त करण्यात आला आहे.

भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या परिवर्तनात **नवोन्मेष** महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे. डिजिटल पेमेंट, डिजिटल सार्वजनिक पायाभूत सुविधा, कृत्रिम बुद्धिमत्ता, स्टार्टअप्स, फिनटेक, ई-कॉमर्स आणि आधुनिक उत्पादन तंत्रज्ञानामुळे आर्थिक व्यवहारांमध्ये वेग आणि कार्यक्षमता वाढली आहे. त्याचबरोबर विकासाचा लाभ समाजातील सर्व घटकांपर्यंत पोहोचविण्यासाठी **समावेशक विकास** आवश्यक आहे. गरिबी कमी करणे, शिक्षण, आरोग्य, सामाजिक सुरक्षा, वित्तीय समावेशन आणि महिला सक्षमीकरण या बाबी त्यासाठी महत्त्वाच्या आहेत.

शाश्वत विकासाच्या दृष्टीने आर्थिक वाढ आणि पर्यावरण संरक्षण यांचा समतोल राखणे आवश्यक आहे. नवीकरणीय ऊर्जा, ऊर्जा कार्यक्षमता, हरित तंत्रज्ञान आणि हवामान बदलाशी जुळवून घेण्याच्या उपाययोजना भारताच्या भविष्यातील विकासासाठी महत्त्वपूर्ण आहेत. NITI Aayog च्या India Voluntary National Review 2025 मध्ये गरिबी निर्मूलन, आरोग्य, स्वच्छ ऊर्जा, डिजिटल समावेशन आणि स्थानिक पातळीवरील SDG अंमलबजावणीतील प्रगतीवर भर देण्यात आला आहे.

भारतीय अर्थव्यवस्था, आर्थिक वृद्धी, नवोन्मेष, समावेशक विकास, शाश्वत विकास, डिजिटल अर्थव्यवस्था, रोजगार, महिला सक्षमीकरण.

BODHIVRUKSHA JOURNAL OF DIVERSE DISCIPLINE (BJDD)
An Open-Access, Peer-Reviewed, Multidisciplinary Scholarly Journal | Bi-Monthly | Multilingual | Academic Research
Vol 2, Issue 6 (November-December 2026) (Special Issue 2) | ISSN: 3139-1486 (Online) | ISSN: 3139-9819 (Print)

1. प्रस्तावना (Introduction)

भारतीय अर्थव्यवस्थेने स्वातंत्र्यानंतर दीर्घ आणि महत्त्वपूर्ण आर्थिक परिवर्तनाचा प्रवास केला आहे. स्वातंत्र्यानंतरच्या सुरुवातीच्या काळात भारतासमोर गरिबी, बेरोजगारी, कमी औद्योगिकीकरण, अपुरी पायाभूत सुविधा आणि अन्नधान्याची कमतरता यांसारखी आव्हाने होती. त्यामुळे नियोजन, सार्वजनिक क्षेत्र आणि कृषी विकासाला विशेष महत्त्व देण्यात आले.

1991 नंतर भारतीय अर्थव्यवस्थेत उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरणाच्या धोरणांमुळे मोठे बदल झाले. भारतीय उद्योगांना जागतिक बाजारपेठेशी जोडले गेले आणि परकीय गुंतवणूक, तंत्रज्ञान, व्यापार आणि खासगी उद्योगांना अधिक संधी मिळाल्या. त्यानंतर सेवा क्षेत्राचा वेगाने विकास झाला.

आज भारताची अर्थव्यवस्था केवळ कृषी आणि पारंपरिक उद्योगांवर अवलंबून नसून माहिती-तंत्रज्ञान, वित्तीय सेवा, दूरसंचार, ई-कॉमर्स, स्टार्टअप्स, डिजिटल सेवा आणि आधुनिक उत्पादन यांसारख्या क्षेत्रांतही वेगाने विस्तारत आहे. जागतिक बँकेनुसार 2000 पासून भारताची अर्थव्यवस्था वास्तविक स्वरूपात जवळपास चौपट झाली असून दरडोई उत्पन्नातही मोठी वाढ झाली आहे.

मात्र आर्थिक वृद्धी म्हणजेच सर्वांगीण विकास नव्हे. विकासाचा लाभ समाजातील गरीब, ग्रामीण, महिला आणि वंचित घटकांपर्यंत पोहोचणे आवश्यक आहे. तसेच आर्थिक विकास करताना नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे संवर्धन आणि पर्यावरणाचे संरक्षण करणे गरजेचे आहे. म्हणूनच आज भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या परिवर्तनाचा अभ्यास **Growth, Innovation, Inclusion आणि Sustainable Development** या चार परस्परसंबंधित घटकांच्या आधारे करणे आवश्यक ठरते.

2. संशोधनाची उद्दिष्टे (Objectives)

या संशोधन पेपरची प्रमुख उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत:

1. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील बदलांचा अभ्यास करणे.
2. भारताच्या आर्थिक वृद्धीची प्रमुख वैशिष्ट्ये स्पष्ट करणे.
3. भारतीय अर्थव्यवस्थेत नवोन्मेष आणि तंत्रज्ञानाची भूमिका अभ्यासणे.
4. समावेशक विकासाची संकल्पना आणि भारतातील त्याचे महत्त्व स्पष्ट करणे.
5. महिला, ग्रामीण आणि वंचित घटकांच्या आर्थिक सहभागाचा अभ्यास करणे.
6. शाश्वत विकासाची भारतीय अर्थव्यवस्थेतील भूमिका स्पष्ट करणे.
7. आर्थिक वृद्धी आणि पर्यावरण संरक्षण यांच्यातील समतोलाचा अभ्यास करणे.
8. भारतीय अर्थव्यवस्थेसमोरील प्रमुख आव्हाने ओळखणे.
9. भविष्यातील भारतीय अर्थव्यवस्थेसाठी आवश्यक धोरणात्मक उपाय सुचविणे.

3. संशोधन पद्धती (Methodology)

या संशोधनासाठी **वर्णनात्मक आणि विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा** वापर करण्यात आला आहे. संशोधनासाठी मुख्यतः दुय्यम माहितीचा वापर करण्यात आला आहे.

BODHIVRUKSHA JOURNAL OF DIVERSE DISCIPLINE (BJDD)
An Open-Access, Peer-Reviewed, Multidisciplinary Scholarly Journal | Bi-Monthly | Multilingual | Academic Research
Vol 2, Issue 6 (November-December 2026) (Special Issue 2) | ISSN: 3139-1486 (Online) | ISSN: 3139-9819 (Print)

माहितीचे प्रमुख स्रोत पुढीलप्रमाणे आहेत:

- भारत सरकारचे आर्थिक सर्वेक्षण
- केंद्रीय अर्थसंकल्पाशी संबंधित अहवाल
- NITI Aayog चे अहवाल
- World Bank चे अहवाल
- Sustainable Development Goals संबंधित अहवाल
- अर्थशास्त्र विषयावरील संदर्भग्रंथ
- विविध शासकीय प्रकाशने आणि उपलब्ध सांख्यिकीय माहिती

Economic Survey 2025-26 मध्ये आर्थिक वृद्धी, कृषी, उद्योग, सेवा, पायाभूत सुविधा, रोजगार, कौशल्य विकास, सामाजिक क्षेत्र, पर्यावरण, हवामान बदल आणि AI यांसारख्या विषयांचा स्वतंत्रपणे आढावा घेण्यात आला आहे.

4. चर्चा / विश्लेषण (Discussion / Analysis)

4.1 भारतीय अर्थव्यवस्थेतील संक्रमण

भारतीय अर्थव्यवस्थेतील संक्रमण म्हणजे अर्थव्यवस्थेच्या पारंपरिक स्वरूपातून आधुनिक, स्पर्धात्मक, तंत्रज्ञानाधारित आणि जागतिक अर्थव्यवस्थेकडे होणारा बदल होय.

कृषी क्षेत्राचे महत्त्व आजही मोठे आहे; परंतु GDP मध्ये सेवा आणि उद्योग क्षेत्रांचे योगदान वाढले आहे. माहिती-तंत्रज्ञान, बँकिंग, विमा, पर्यटन, वाहतूक, दूरसंचार आणि व्यावसायिक सेवा यांचा विस्तार झाला आहे.

या संक्रमणाला पायाभूत सुविधांच्या विकासाची जोड मिळत आहे. रस्ते, रेल्वे, बंदरे, विमानतळ, डिजिटल नेटवर्क आणि ऊर्जा सुविधा यांमुळे बाजारपेठांचा विस्तार होत आहे.

4.2 आर्थिक वृद्धी (Economic Growth)

आर्थिक वृद्धी म्हणजे देशाच्या वस्तू व सेवांच्या उत्पादनात कालांतराने होणारी वाढ. भारताच्या आर्थिक वृद्धीमध्ये कृषी, उद्योग आणि सेवा या तिन्ही क्षेत्रांचा सहभाग आहे.

अलीकडील काळात भारताच्या आर्थिक वृद्धीला देशांतर्गत मागणी, सेवा क्षेत्र, उत्पादन आणि पायाभूत सुविधा यांचा आधार मिळाला आहे. World Bank च्या एप्रिल 2026 च्या अहवालानुसार FY2025-26 मध्ये भारताची वाढ 7.6 टक्के होती.

आर्थिक वृद्धीचे फायदे पुढीलप्रमाणे आहेत:

- राष्ट्रीय उत्पन्नात वाढ
- रोजगाराच्या संधी वाढणे
- गुंतवणुकीत वाढ

BODHIVRUKSHA JOURNAL OF DIVERSE DISCIPLINE (BJDD)
An Open-Access, Peer-Reviewed, Multidisciplinary Scholarly Journal | Bi-Monthly | Multilingual | Academic Research
Vol 2, Issue 6 (November-December 2026) (Special Issue 2) | ISSN: 3139-1486 (Online) | ISSN: 3139-9819 (Print)

- पायाभूत सुविधांचा विकास
- जीवनमानात सुधारणा
- सरकारी महसुलात वाढ
- गरिबी कमी करण्यास मदत

मात्र आर्थिक वृद्धी टिकाऊ होण्यासाठी तिचे फायदे व्यापक समाजापर्यंत पोहोचणे आवश्यक आहे.

4.3 नवोन्मेष आणि तंत्रज्ञान (Innovation and Technology)

भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या परिवर्तनामध्ये नवोन्मेषाला विशेष महत्त्व आहे. नवीन तंत्रज्ञानामुळे उत्पादन खर्च कमी होऊ शकतो, उत्पादनक्षमता वाढू शकते आणि नवीन रोजगार व व्यवसायाच्या संधी निर्माण होऊ शकतात.

भारतामध्ये डिजिटल तंत्रज्ञानामुळे आर्थिक व्यवहारांमध्ये मोठा बदल झाला आहे. डिजिटल पेमेंट, ऑनलाइन बँकिंग, ई-कॉमर्स आणि डिजिटल सार्वजनिक पायाभूत सुविधांमुळे नागरिकांना विविध सेवा अधिक सहज उपलब्ध होत आहेत.

स्टार्टअप संस्कृतीमुळे तरुण उद्योजकांना नवीन व्यवसाय सुरू करण्याच्या संधी मिळाल्या आहेत. कृषी, आरोग्य, शिक्षण, वित्त, वाहतूक आणि व्यापार अशा विविध क्षेत्रांत तंत्रज्ञानाधारित व्यवसाय विकसित होत आहेत.

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) ही भविष्यातील भारतीय अर्थव्यवस्थेसाठी महत्त्वाची संधी आहे. Economic Survey 2025-26 मध्ये भारतातील AI ecosystem आणि त्याच्या भविष्यातील आर्थिक भूमिकेवर स्वतंत्र चर्चा करण्यात आली आहे.

मात्र तंत्रज्ञानाच्या विकासाबरोबर **digital divide**, कौशल्याची कमतरता आणि काही पारंपरिक रोजगारांवर होणारा परिणाम यांसारखी आव्हानेही आहेत.

4.4 समावेशक विकास (Inclusive Development)

समावेशक विकास म्हणजे आर्थिक विकासाचा फायदा समाजातील सर्व घटकांना मिळणे होय. भारतासारख्या विविध सामाजिक आणि आर्थिक परिस्थिती असलेल्या देशासाठी समावेशक विकास अत्यंत महत्त्वाचा आहे.

समावेशक विकासासाठी पुढील बाबींवर भर देणे आवश्यक आहे:

- गरिबी निर्मूलन
- सर्वांसाठी शिक्षण
- आरोग्य सुविधा
- रोजगारनिर्मिती
- वित्तीय समावेशन
- ग्रामीण विकास
- महिला सक्षमीकरण

BODHIVRUKSHA JOURNAL OF DIVERSE DISCIPLINE (BJDD)
An Open-Access, Peer-Reviewed, Multidisciplinary Scholarly Journal | Bi-Monthly | Multilingual | Academic Research
Vol 2, Issue 6 (November-December 2026) (Special Issue 2) | ISSN: 3139-1486 (Online) | ISSN: 3139-9819 (Print)

- सामाजिक सुरक्षा
- कौशल्य विकास

Economic Survey 2025-26 नुसार सामाजिक संरक्षणाच्या कक्षेत असलेल्या लोकसंख्येचे प्रमाण 2016 मधील 22 टक्क्यांवरून 2025 मध्ये 64.3 टक्क्यांपर्यंत वाढले आहे. ग्रामीण भागातील सुधारित पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांचा वापर करणाऱ्या लोकसंख्येचे प्रमाणही 2015-16 मधील 94.6 टक्क्यांवरून 2024-25 मध्ये 99.6 टक्के झाले आहे.

यावरून सामाजिक क्षेत्रातील सुविधा विस्तारण्याचा प्रयत्न दिसून येतो. तथापि, राज्यनिहाय आणि ग्रामीण-शहरी विकासातील फरक अजूनही महत्त्वाचे आव्हान आहेत.

4.5 महिला सक्षमीकरण आणि आर्थिक सहभाग

भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या समावेशक विकासासाठी महिलांचा आर्थिक सहभाग वाढणे अत्यंत आवश्यक आहे. महिलांना शिक्षण, कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता आणि वित्तीय साधनांपर्यंत समान संधी मिळाल्यास कुटुंबाचे तसेच देशाचे उत्पन्न वाढण्यास मदत होते.

महिला बचत गट, सूक्ष्म वित्त, स्वयंरोजगार, लघुउद्योग आणि डिजिटल व्यवहार यामुळे ग्रामीण महिलांच्या आर्थिक सहभागाला चालना मिळू शकते.

महिला उद्योजकतेला प्रोत्साहन देणे, सुरक्षित कार्यस्थळे निर्माण करणे, कौशल्य प्रशिक्षण देणे आणि कर्जसुविधा उपलब्ध करून देणे या उपाययोजना महत्त्वाच्या आहेत.

4.6 रोजगार आणि कौशल्य विकास

भारताकडे मोठ्या प्रमाणावर तरुण मनुष्यबळ आहे. त्यामुळे रोजगारनिर्मिती हा आर्थिक परिवर्तनातील सर्वात महत्त्वाचा घटक आहे.

फक्त आर्थिक वृद्धी पुरेशी नसून **रोजगारक्षम वृद्धी** आवश्यक आहे. उत्पादन, MSME, पर्यटन, डिजिटल सेवा, आरोग्य, शिक्षण, कृषी-प्रक्रिया आणि हरित अर्थव्यवस्था यामध्ये मोठ्या प्रमाणावर रोजगाराच्या संधी निर्माण होऊ शकतात.

कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि automation मुळे रोजगाराच्या स्वरूपात बदल होणार असल्याने नवीन कौशल्ये शिकणे आवश्यक आहे. त्यामुळे शिक्षण आणि उद्योग यांच्या गरजांमध्ये समन्वय साधणे महत्त्वाचे ठरते.

5. शाश्वत विकास (Sustainable Development)

शाश्वत विकास म्हणजे आर्थिक, सामाजिक आणि पर्यावरणीय उद्दिष्टांमध्ये समतोल राखून दीर्घकालीन विकास साधणे.

भारतीय अर्थव्यवस्थेसाठी शाश्वत विकासाचे महत्त्व पुढील कारणांमुळे वाढले आहे:

- हवामान बदल
- वाढते प्रदूषण
- पाण्याची कमतरता

BODHIVRUKSHA JOURNAL OF DIVERSE DISCIPLINE (BJDD)
An Open-Access, Peer-Reviewed, Multidisciplinary Scholarly Journal | Bi-Monthly | Multilingual | Academic Research
Vol 2, Issue 6 (November-December 2026) (Special Issue 2) | ISSN: 3139-1486 (Online) | ISSN: 3139-9819 (Print)

- नैसर्गिक संसाधनांवरील दबाव
- वाढती शहरीकरणाची प्रक्रिया
- ऊर्जा मागणीत वाढ

भारताने सौर ऊर्जा, पवन ऊर्जा, ऊर्जा कार्यक्षमता आणि स्वच्छ तंत्रज्ञानाच्या दिशेने प्रयत्न वाढवले आहेत. आर्थिक विकास करताना कार्बन उत्सर्जन कमी करणे आणि नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे संवर्धन करणे आवश्यक आहे.

NITI Aayog हा भारतातील Sustainable Development Goals च्या अंमलबजावणीसाठी प्रमुख समन्वयक संस्थांपैकी एक आहे. SDG India Index आणि इतर साधनांद्वारे राष्ट्रीय व राज्य पातळीवरील प्रगतीचे परीक्षण केले जाते.

India Voluntary National Review 2025 मध्ये गरिबी कमी करणे, आरोग्य सुविधा, स्वच्छ ऊर्जा, डिजिटल समावेशन आणि स्थानिक पातळीवरील SDG अंमलबजावणी यांचा विशेष उल्लेख करण्यात आला आहे.

6. भारतीय अर्थव्यवस्थेसमोरील प्रमुख आव्हाने

भारतीय अर्थव्यवस्थेने मोठी प्रगती केली असली तरी काही महत्त्वाची आव्हाने अजूनही आहेत.

1. बेरोजगारी

तरुणांसाठी पुरेशा आणि गुणवत्तापूर्ण रोजगाराच्या संधी निर्माण करणे आवश्यक आहे.

2. उत्पन्नातील विषमता

आर्थिक वृद्धीचा फायदा सर्व स्तरांतील नागरिकांना समान प्रमाणात मिळणे आवश्यक आहे.

3. ग्रामीण-शहरी असमानता

शिक्षण, आरोग्य, रोजगार आणि पायाभूत सुविधांमध्ये ग्रामीण आणि शहरी भागांतील अंतर कमी करणे गरजेचे आहे.

4. महिला आर्थिक सहभाग

महिलांच्या रोजगार आणि उद्योजकतेतील सहभागामध्ये आणखी वाढ होणे आवश्यक आहे.

5. कौशल्याची कमतरता

आधुनिक उद्योगांच्या गरजेनुसार कौशल्य प्रशिक्षणाचा विस्तार आवश्यक आहे.

6. पर्यावरणीय समस्या

वाढत्या औद्योगिकीकरणाबरोबर प्रदूषण आणि हवामान बदलाच्या समस्यांवर नियंत्रण ठेवावे लागेल.

7. जागतिक आर्थिक अनिश्चितता

जागतिक व्यापार, ऊर्जा किमती आणि भू-राजकीय बदलांचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर परिणाम होऊ शकतो. World Bank नेही बाह्य जोखीम, ऊर्जा बाजारातील बदल आणि व्यापारातील विविधीकरणाचे महत्त्व अधोरेखित केले आहे.

BODHIVRUKSHA JOURNAL OF DIVERSE DISCIPLINE (BJDD)
An Open-Access, Peer-Reviewed, Multidisciplinary Scholarly Journal | Bi-Monthly | Multilingual | Academic Research
Vol 2, Issue 6 (November-December 2026) (Special Issue 2) | ISSN: 3139-1486 (Online) | ISSN: 3139-9819 (Print)

7. संशोधनातून प्राप्त निष्कर्ष (Findings)

या अभ्यासातून पुढील निष्कर्ष प्राप्त होतात:

1. भारतीय अर्थव्यवस्था पारंपरिक अर्थव्यवस्थेतून आधुनिक आणि तंत्रज्ञानाधारित अर्थव्यवस्थेकडे संक्रमण करत आहे.
2. सेवा क्षेत्र भारतीय आर्थिक वृद्धीचा महत्त्वाचा आधार बनले आहे.
3. डिजिटल तंत्रज्ञानामुळे आर्थिक व्यवहार अधिक वेगवान आणि सुलभ झाले आहेत.
4. स्टार्टअप्स आणि नवोन्मेषामुळे नवीन व्यवसायाच्या संधी निर्माण होत आहेत.
5. आर्थिक वृद्धीबरोबर सामाजिक समावेशकता आवश्यक आहे.
6. गरिबी कमी करणे, सामाजिक सुरक्षा, शिक्षण आणि आरोग्य यांना विकास प्रक्रियेत महत्त्व आहे.
7. महिलांचा आर्थिक सहभाग वाढल्यास समावेशक विकासाला गती मिळू शकते.
8. कौशल्य विकास आणि रोजगारनिर्मिती हे भारताच्या लोकसंख्यात्मक लाभाचे रूपांतर आर्थिक शक्तीत करण्यासाठी आवश्यक आहेत.
9. आर्थिक विकासाबरोबर पर्यावरण संरक्षण आणि शाश्वत संसाधन वापर महत्त्वाचा आहे.
10. भारताच्या दीर्घकालीन विकासासाठी **Growth + Innovation + Inclusion + Sustainability** यांचा समन्वय आवश्यक आहे.

8. निष्कर्ष (Conclusion)

भारतीय अर्थव्यवस्था सध्या महत्त्वपूर्ण संक्रमणाच्या टप्प्यावर आहे. पारंपरिक कृषिप्रधान अर्थव्यवस्थेपासून भारत आधुनिक, सेवा-केंद्रित, डिजिटल आणि नवोन्मेषाधारित अर्थव्यवस्थेकडे वाटचाल करत आहे. आर्थिक वृद्धी, पायाभूत सुविधा, डिजिटल तंत्रज्ञान, स्टार्टअप्स आणि सेवा क्षेत्र यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेला नवीन दिशा मिळाली आहे.

परंतु केवळ GDP मध्ये वाढ होणे म्हणजे विकासाचे अंतिम उद्दिष्ट नाही. आर्थिक वृद्धीचा लाभ गरीब, महिला, ग्रामीण लोकसंख्या, लघु उद्योजक आणि इतर वंचित घटकांपर्यंत पोहोचणे आवश्यक आहे. त्यामुळे समावेशक विकास हा भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या परिवर्तनाचा महत्त्वाचा आधार आहे.

त्याचप्रमाणे भविष्यातील आर्थिक विकास पर्यावरणाच्या किंमतीवर होऊ नये. नवीकरणीय ऊर्जा, हरित तंत्रज्ञान, संसाधनांचे संवर्धन आणि हवामान बदलाशी सामना करण्याच्या उपाययोजनांवर अधिक भर देणे आवश्यक आहे.

भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या भविष्यासाठी **आर्थिक वृद्धी, नवोन्मेष, समावेशकता आणि शाश्वत विकास** हे चारही घटक एकमेकांशी जोडलेले आहेत. या चारही घटकांचा संतुलित विकास साधल्यास भारत अधिक मजबूत, स्पर्धात्मक, समताधिष्ठित आणि शाश्वत अर्थव्यवस्था निर्माण करू शकतो. भारताने 2047 पर्यंत विकसित अर्थव्यवस्था होण्याचे ध्येय ठेवले असल्याने या परिवर्तनामध्ये मानवी भांडवल, तंत्रज्ञान, रोजगार, सामाजिक समता आणि पर्यावरणीय शाश्वतता यांना केंद्रस्थानी ठेवणे आवश्यक आहे.

BODHIVRUKSHA JOURNAL OF DIVERSE DISCIPLINE (BJDD)
An Open-Access, Peer-Reviewed, Multidisciplinary Scholarly Journal | Bi-Monthly | Multilingual | Academic Research
Vol 2, Issue 6 (November-December 2026) (Special Issue 2) | ISSN: 3139-1486 (Online) | ISSN: 3139-9819 (Print)

9. संदर्भसूची / References

अ. संदर्भ पुस्तके — 10 नावे

1. **Datt, Ruddar & Sundharam, K.P.M.** — *Indian Economy*
2. **Misra, S.K. & Puri, V.K.** — *Indian Economy*
3. **Uma Kapila** — *Indian Economy Since Independence*
4. **Ramesh Singh** — *Indian Economy*
5. **Mishra & Puri** — *Development and Planning in India*
6. **S. Chand** — *Indian Economy*
7. **Bimal Jalan** — *The Indian Economy: Problems and Prospects*
8. **C. Rangarajan** — *Perspectives on Indian Economy*
9. **Nitin Singhania** — *Indian Economy*
10. **Pranab Bardhan** — *The Political Economy of Development in India*

ब. अहवाल व शासकीय संदर्भ

10. Government of India — Economic Survey 2025-26
11. NITI Aayog — India Voluntary National Review 2025
12. NITI Aayog — SDG India Index
13. World Bank — India Development Update, April 2026